

महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल

प्रश्न बैंक

विषय: — ज्योतिषम् (गोलपरिभाषा)

विषयकोड — 1013

कक्षा — पूर्वमध्यमा द्वितीय वर्षम् (10वीं)

अतिलघुत्तरीयप्रश्नाः—

प्रथम ईकाई

1. गोलशब्दः कस्मात् शब्दात् निष्पन्नोऽस्ति ?
2. जगत्सर्वं केषामधीनम् ?
3. व्यासस्योपरि वृत्तार्द्धस्य भ्रमणेन किं जायते ?
4. कक्षाचक्रे भूगर्भात् समीपस्थः ग्रहः कः ?
5. नद्यानां मतानुसारं गोलकेन्द्रे कः स्थितोऽस्ति ?
6. गोलीयवृत्तस्य कति केन्द्राणि भवन्ति ?
7. गोलकेन्द्रात् पृथक् कस्य वृत्तस्य केन्द्रं भवति ?
8. महद्वृत्तस्य गर्भकेन्द्रं किम् ?

द्वितीय ईकाई

9. भूगर्भात् बिम्बगं सूत्रं किमुच्यते ?
10. खरस्वस्तिकात् नवत्यंशैः निर्मितस्य वृत्तस्य नाम किम् ?
11. पूर्वस्वस्तिकात्पश्चिमस्वस्तिकात् वा नवत्यंशैः कृत्तस्य वृत्तस्य नाम किम् ?
12. ध्रुवद्वयगतं खमध्यगतं च वृत्तं किमुच्यते ?
13. ध्रुवस्थानं कतिविधं भवति ?
14. क्षितिजवृत्तयाम्योत्तरवृत्तयोः दक्षिणसम्पातविन्दुः किमुच्यते ?

तृतीय ईकाई

15. समस्थानान्नवत्यंशैः व्याशार्धेन निर्मितस्य वृत्तस्य नाम किम् ?
16. पूर्वापरवृत्तस्य अपरं नाम किम् ?
17. पूर्वापरक्षितिजवृत्तयोः पूर्वसम्पातः केन नाम्ना ज्ञायते ?

18. पूर्वापरश्रित्तिजवृत्तयोः पश्चिमसम्प्रातः केन नाम्ना ज्ञायते ?
19. विदिग्वृत्तस्य अपरं नाम किम् ?
20. कोणस्थानानि कति भवन्ति ?
21. ध्रुवस्थानान्वत्यंशैः व्यासार्धेन कृतस्य वृत्तस्य नाम किम् ?
22. कस्याः याम्योत्तरवृत्तं रेखावृत्तं निगद्यते ?
चतुर्थ ईकाई
23. मेरुस्थानात् तम्बांशयोजनैः कृतं वृत्तं किं कथ्यते ?
24. जिन्वृत्तस्य अपरं नाम किम् ?
25. कदम्बरस्थानान्वत्यंशैः कृतं वृत्तं किमुच्यते ?
26. नाडीवृत्तक्रान्तिवृत्तयोः योगबिन्दू किमुच्यते ?
27. भवक्रं कति भागेषु विभक्तम् अस्ति ?
28. कति अंशात्मको राशिः भवति ?
पंचम ईकाई
29. खमध्यात् ग्रहणं वृत्तं केन नाम्ना ज्ञायते ?
30. उन्नतांशस्य ज्या किं कथ्यते ?
31. मेषादिशाशितः षड्राशिपर्यन्तं भास्करः कस्मिन् गोले भवति ?
32. तुलादिशाशितः षड्राशिपर्यन्तं रविः कस्मिन् गोले भवति ?
33. मृगादिशाशितः षट्कस्थे सूर्यः कस्मिन् अयने भवति ?
34. कर्कादिशाशितः षड्राशिपर्यन्तं सूर्यः कस्मिन् अयने भवति ?
35. लग्नस्थानान्वत्यंशैः निर्मितं किम् ?
36. ध्रुवस्थानात् ग्रहं यावत् ध्रुवप्रातवृत्तीयखण्डः केन नाम्ना ज्ञायते ?
षष्ठी ईकाई
37. चरखण्डस्य ज्या केन नाम्ना ज्ञायते ?
38. स्थानविष्वयोर्मध्ये कस्मिन् वृत्ते मध्यशरो भवति ?
39. नाडीवृत्तक्रान्तिवृत्तयोः सम्प्रातौ केन नाम्ना ज्ञायते ?

40. गोलसन्धितो नवत्यंशचापेन कृतस्य वृत्तस्य नाम किम् ?
41. कस्य ज्या भुज इति कथ्यते ?
42. पूर्वस्वरितकपश्चिमस्वरितकगतं ग्रहगतं च वृत्तं किं कथ्यते ?
सप्तमी इकाई
43. राशीनां लङ्कोदयासवः कस्याः क्षितिजे भवन्ति ?
44. चराभावः कुत्र भवति ?
45. पूर्वस्वरितकपश्चिमस्वरितकगतं भूकेन्द्रगतं च सूत्रं किम् कथ्यते ?
46. समस्थानद्वयगतं सूत्रं किमुच्यते ?
47. गर्भीयपृष्ठीयग्रहयोः शरान्तरं कदम्बप्रोते किं कथ्यते ?
48. लम्बतं कतिविधं भवति ?
अष्टमी इकाई
49. हृति यदा त्रिज्यावृत्ते भवति तदा केन नाम्ना ज्ञायते ?
50. शङ्कुमूलात् समसूत्रे कृतो लम्बः किं कथ्यते ?
51. शङ्कुमूलात् उदयास्तसूत्रे कृतो लम्बः किं कथ्यते ?
52. गोलपृष्ठोपरि त्रिभिः चापखण्डैः निर्मितस्य त्रिभुजस्य नाम किम् ?
53. ज्यातिषशास्त्रे मुख्यतया कति अक्षेत्राणि प्रतिपादितानि ?
नवमी इकाई
54. सूर्यग्रहणे छादकः कः ?
55. चन्द्रग्रहणे छाद्यः कः ?
56. ग्रहणं कतिविधं भवति ?
57. ग्रहणे ग्राह्यग्राहकयोः प्रथमयोगः किमुच्यते ?
58. ग्राह्य-ग्राहकयोर्व्यासयोगार्धं किमुच्यते ?
59. ग्रहणान्ते मानैवार्धसमे चन्द्रशरे किं भवति ?
दशमी इकाई
60. चापस्यैकप्रान्ताद् व्यासं कृत्वा द्वितीयप्रान्तात् तद्व्यासोपरि कृतो लम्बः कस्य ज्या भवति ?

61. चापस्यैकप्रान्तगतव्यासरेखायां लम्बरूपा अस्या या व्यासरेखा तस्यां चापाप्रान्तात् कृते लम्बरत्वापस्य का भवति ?
62. अभीष्टचापस्यैकप्रान्तं स्पृष्ट्वा निर्गता केन्द्राप्रान्तलनरेखावधिः या सरला रेखा सा तत् कस्य स्पर्शरेखा भवति ?
63. कोणस्य जीवया हीनं रूपं तत्कोणस्य किं भवति ?
64. गोलपरिभाषारचनाकारैः प्रो. हंसधर झा महोदयैः गोलप्रकाशनार्थं का टीका कृता।
65. गोलपरिभाषारचनाकास्य टीकाकारस्य प्रो. हंसधर झा महोदयस्य पितुः नाम किम् ?

2. लघुतरीय प्रश्नाः –

प्रथम इकाई

01. ग्रहविवेकार्थं कस्य ज्ञानम् अपेक्षते ?
02. गोलस्य परिभाषा का इति विवेचयत ?
03. महद्वृत्तस्य का परिभाषा ?
04. किं नाम लघुवृत्तम् इति स्पष्टयत ?
05. व्यासरेखा का इति स्पष्टयत ?
06. किं नाम वृत्तम् इति विवेचयत ?

द्वितीय इकाई

07. पृष्ठस्थानं किमिति स्पष्टयत ?
08. किं नाम खरस्वस्तिकम् इति वर्णयत ?
09. खरस्वस्तिकस्य परिभाषा लिखत ?
10. समस्थानं किमिति परिभाषयत ?
11. याभ्योत्तरवृत्तस्य निर्माणं कथं भवति ?
12. परिभाषापूर्वकं ध्रुवस्थानं वर्णयत ?
13. गर्भीयसूत्रस्य का परिभाषा इति लिखत ?
14. क्षितिजवृत्तं किमिति परिभाषापूर्वकं स्पष्टयत ?

तृतीय इकाई

15. किं नाम पूर्वापरवृत्तमिति परिभाषयत ?
  16. कोणवृत्तस्य निर्माणं कथं भवति इति वर्णयत ?
  17. किं नाम नाडीवृत्तम् इति परिभाषापूर्वकं स्पष्टयत ?
  18. किं नाम उन्मण्डलमिति परिभाषयत ?
  19. प्राचीनमतानुसारं रेखावृत्तगतदेशाः के इति वर्णयत ?
  20. अक्षांशः कः इति परिभाषासहितं स्पष्टयत ?
- चतुर्थ इकाई**

21. स्पष्टीपरिधेः ज्ञानं कथं क्रियते ?
22. देशान्तरं किमिति स्पष्टयत ?
23. कदम्बप्रोतवृत्तस्य निर्माणं कथं भवति इति विवेचयत ?
24. परिभाषापूर्वकं क्रान्तिवृत्तस्य वर्णनं कुरुत ?
25. गोलसन्धिविन्दू कुत्र भवतः इति स्पष्टयत ?
26. किं नाम विमण्डलमिति परिभाषासहितं विवेचयत ?

पंचम इकाई

27. उदाहरणपूर्वकं दृग्वृत्तस्य वर्णनं कुरुत ?
28. उदाहरणपूर्वकं नतांशम् उन्नतांशं च वर्णयत ?
29. किं नाम उत्तरगोलं दक्षिणगोलं च इति स्पष्टयत ?
30. सूर्यस्य उत्तरायण-दक्षिणायणप्रक्रिया वर्णयत ?
31. सूर्यस्य स्थित्यनुसारं षड् ऋतूणां वर्णनं कुरुत ?
32. प्रथम-सप्तम-चतुर्थ-दशमलग्नानां विवेचनं कुरुत ?

षष्ठम इकाई

33. रात्रिमानं कथं ज्ञायते इति स्पष्टयत ?
34. कुज्या का परिभाषा पूर्वकं वर्णनं कुरुत ?
35. मध्यमविक्षेपस्य ज्ञानं कथं क्रियते इति विवेचयत ?
36. अयनप्रोतवृत्तं किम् इति उदाहरणपूर्वकं स्पष्टयत ?

37. भुजः कः इति परिभाषापूर्वकं स्पष्टयत ?
38. सूत्रचापस्य सूत्रस्य च परिभाषां लिखत ?
सप्तम इकाई

39. राशिनामुदयासवः कुत्र भवन्ति इति वर्णयत ?
40. स्वोदयपरिचयः लिखत ?
41. पूर्वापरसूत्रं किमिति विवेचयत ?
42. किं नाम वप्रक्षेत्रम् इति स्पष्टयत ?
43. दृक्कर्मसंस्कारः किमर्थं क्रियते इति संक्षिप्तरूपेण वर्णयत ?
44. स्पष्टलम्बनं कथं ज्ञायते इति उद्बोधयत ?

अष्टम इकाई

45. हतिः कः परिभाषापूर्वकं वर्णयत ?
46. तद्दृतिः कः इति स्पष्टयत ?
47. इष्टहतिः कः उदाहरणपूर्वकं विवेचयत ?
48. द्युज्या यदि हतिर्लभ्यते तदा त्रिज्या किमिति सूत्रमाध्यमेन स्पष्टयत ?
49. किं नाम यष्टितलमिति विवेचयत ?
50. किं नाम जात्यात्रिभुजमिति परिभाषापूर्वकं वर्णयत ?

नवम इकाई

51. सूर्यग्रहणं चन्द्रग्रहणं च कदा भवति इति लिखत ?
52. भूभा का इति विस्तरेण प्रतिपादयत ?
53. ग्रहणसम्भावनां वर्णयत ?
54. ग्रहणं निमीलनम् उन्मीलनं किमिति स्पष्टयत ?
55. शासमानसाधनं कथं भवति इति सोदाहरणं स्पष्टयत ?
57. प्राचीनाचार्याणां मतानुसारं ग्रहाणां कालांशाः लिखत ?
58. ग्रहणस्य स्पर्शः मोक्षश्च कथं ज्ञायते इति स्पष्टयत ?

दशम इकाई

59. चापज्यापरिभाषां वर्णयत ?
  60. कोणज्यापरिभाषां लिखत ?
  61. चापकोटिज्या का इति स्पष्टयत ?
  62. कोणज्यायाः परिभाषा लिखत ?
  63. चापस्य स्पर्शरेखा का इति वर्णयत ?
  64. कोणस्य छेदनरेखा का इति विवेचयत ?
  65. चापस्य कोटिस्पर्शरेखा का इति वर्णयत ?
- दीर्घात्तरीयाः प्रश्नाः —**
01. कक्षागोलपरिचयः सविस्तरं वर्णयत ?
  02. प्राच्यमतानुसारं आधुनिकविदूषां मतानुसारं च ग्रहकक्षाक्रमस्योदाहरणपूर्वकं वर्णनं कुरुत ?
  03. ध्रुवस्थानवर्णनपुरस्सरं सुमेरू-कुमेरूस्थानयोः विस्तृतविवेचनं कुरुत ?
  04. अक्षांशदेशान्तरयोः परिभाषावर्णनपुरस्सरं उभयोः किमन्तरम् इति स्पष्टयत ?
  05. राशिविभागस्य वर्णनं उदाहरणपूर्वकं कुरुत ?
  06. गोलसन्धेः वर्णनसहितं मेषादि-तुलादिसम्पातबिन्दू स्पष्टयत ?
  07. विमण्डलवर्णनसहितं राहु-केतुसंज्ञकसम्पातयोः उदाहरणसहितं विवेचनं कुरुत ?
  08. शङ्कोः परिभाषायाः वर्णन सहितं शङ्कुभेदाश्च विस्तरेण वर्णयत ?
  09. गोलविभागायनर्तुः च विस्तरेण वर्णयत ?
  10. द्युज्याचापमहोरात्रवृत्तस्य वर्णनपूर्वकं नतोनतघटी, दिनार्द्ध, दिनमानं च विस्तरेण विवेचयत ?
  11. मध्यमाक्रान्तिः, स्पष्टाक्रान्तिः च विस्तरेण विवेचयत ?
  12. लङ्कोदयपरिभाषावर्णनपूर्वकं लङ्कोदयासूनां भिन्नतायाः कारणं किमिति स्पष्टयत ?
  13. चलनपरिचयपूर्वकं चलनभेदानां विवेचनं कुरुत ?
  14. दूरलम्बनं स्पष्टलम्बनं नतिश्च सोदाहरणं विवेचयत ?
  15. अक्षेत्रपरिभाषा, पलभापरिभाषासहितं अक्षेत्राणां विस्तारेण विवेचनं कुरुत ?
  16. ज्यात्पत्तिवर्णनमुदाहरणसहितं कुरुत ?
  17. सूर्यग्रहणस्य वर्णनं विस्तारपूर्वकं कुरुत ?

18. चन्द्रग्रहणस्य वर्णनमुदाहरणसहितं कुरुत ?

19. सूर्यसान्ध्यवसात् उदयास्तविचारे विभिन्नग्रहाणां कालांशाः वर्णयत ?

20. सप्तयोजनं दृक्कमस्य वर्णनं विशदूपेण कुरुत ?

डॉ. शिवशंकर तिवारी

(उच्च माध्यमिक शिक्षक)

शासकीय सी.एम.साइज उ.मा. विद्यालय औबेदुल्लागंज

जिला रायसेन (म.प्र.)